

ІНДИВІДУАЛІЗОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО: СВОБОДА VS ПАСТКА

У статті розглянуто теоретичні аспекти сутності, наслідки формування та розвитку індивідуалізованого суспільства на основі аналізу наукових праць З. Баумана. Відзначено, що суспільне життя за умов індивідуалізації наповнене не лише можливостями самореалізації, утвердженням пріоритетності інтересів особистості, а й суперечностями, неочікуваними наслідками, браком стабільності, передбачуваності, стійкості стану членів соціуму, через втрату звичних, традиційних у минулому соціальних зв'язків.

Ключові слова: індивідуалізація особистості, індивідуалізоване суспільство, свобода особистості, соціалізація, «негативний» індивідуалізм.

Серед трендів динаміки сучасності дедалі помітнішими і такими, що прогресують, є індивідуалізація, самоідентифікація, особистостей, яка згодом обумовила формування так званого індивідуалізованого суспільства. Як слушно зауважує А. Колот, ще до завершення ХХ ст. нагромадилося достатньо сигналів для висновку: асиметрії у царині індивідуального та суспільного поступу, подальша розбудова індивідуалізованого суспільства у форматі, що домінує – це складові сучасних викликів стійкому соціально-економічному розвитку [8, с. 6]. Подальший перебіг подій, інтенсивні глобалізаційні процеси дали нам змогу переконатися у правоті такого висновку та детермінували потребу у вивченні та осмисленні характеру нового формату взаємин у площинах «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – соціальна група». Індивідуалізація особистості, формування індивідуалізованого суспільства є, на нашу думку, глобальними трендами, які за глибиною і масштабами соціальних трансформацій претендують на статус загально-цивілізаційних, адже визначають зміни в основних сегментах життя людини, формують якісно нову багатовимірну систему суспільних взаємин, пріоритетів та цінностей. Безумовно усе це потребує належного теоретичного осмислення та ґрунтовного методологічного аналізу.

Ідеологом теорії індивідуалізованого суспільства вважають британського соціолога З. Баумана, автора ряду праць «Етика постмодерну» [2], «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» [1], «Плинні часи. Життя в добу непевності» [4], «Індивідуалізоване суспільство» [3]. У них автор з одного боку підкреслює об'єктивний, незворотній характер сучасного соціального розвитку, що пов'язаний з посиленням ролі неконтрольованих людиною сил і тенденцій, із зростанням в суспільстві невпевненості та невизначеності, з придушенням тих проявів людської поведінки, які в попередні епохи надихали людей до кращого життя. З іншого боку, це не заважає досліднику оцінювати перспективи західного світу, послідовно акцентуючи увагу на проблемах, що з'являються перед кожним із нас, на відносини людей до світу, одне до одного, на еволюцію схильностей і цілей особистості.

Проблему індивідуалізації суспільства і особистості, зокрема розглядають у своїх наукових розвідках ряд європейських учених, серед них А. Кінг, Л. Дюмон, Ф. Хайек. Так, нобелівський лауреат Ф. Хасйк зауважує, що «основною рисою індивідуалізму є повага до особистості як такої, тобто визнання абсолютного суверенітету поглядів і схильностей людини у сфері її життєдіяльності, хоч якою б специфічною вона була, і переконання у тому, що кожна людина має розвивати приріджені їй здібності» [12, с. 18].

Ми спробуємо, шляхом теоретичного аналізу ряду праць виявити сутність, наслідки формування та особливості характеру соціальних взаємин в умовах індивідуалізованого суспільства, продемонструвати читачеві можливості, перспективи та суперечності цих перетворень.

Перш за все, варто зауважити на тому, що індивідуалізація особистості не є феноменом останніх десятиліть чи навіть останнього століття. Останні три-чотири століття західна цивілізація була і залишається під впливом ідеології індивідуалізму, пріоритету свободи індивіда над колективним і державними інтересами та цілями [8, с. 9]. Здійснюючи історичну ретроспективу, можемо з упевненістю сказати, що у давнину мала місце залежність індивіда від родини, суспільство нав'язувало йому колективні вимоги та стандарти поведінки. В античний період значущість суспільного життя також перебувала на передньому плані. Але поступово можемо фіксувати процеси відособлення індивідів від полісу та послаблення впливу на їх поведінку соціальних кліше та норм.

В епоху становлення капіталістичної системи господарювання індивідуалізація людини набуває інтенсивного розвит-

ку. В ужиток входить теорія про людину, яка творить сама себе (selfmademan). Посилення цих процесів фіксуємо у к. XX – поч. XXI ст. – пріоритетність в координатах життєвих цінностей віддається індивідуальному, а не колективному. На зміну «людині-маси» (згідно Ортеги-і-Гаскета) приходять «людина індивідуальна».

Сучасне суспільство, на думку З. Баумана, радикально відрізняється від усіх попередніх форм людського існування: «сьогодні ми вступили на територію, яка ніколи раніше не була заселена людьми, на територію, яку культура в минулому вважала непридатною для життя» [3, с. 316]. Ця непридатність до життя в кінцевому рахунку визначається для автора тим, що по-сьогодні втрачена раніше властива збалансованість між колективним і індивідуальним, за рахунок якої підтримувалася стійкість соціального порядку. Сучасне суспільство, розмірковує соціолог, не визнає потреби у діалозі між суспільним і приватним: «приватне [сьогодні] вторглося на територію суспільного, але зовсім не для того, щоб взаємодіяти із ним» [3, с. 257].

Об'єктивні соціальні процеси сучасності суттєво трансформують менталітет і світогляд людей, що в свою чергу, формує нове обличчя сучасного соціуму. Цей факт дозволив соціологу стверджувати, «індивідуалізація прийшла надовго і всі, хто сточа б одного разу замислювалися про те, як ставитися до її впливу на образ життя кожного із нас, повинні виходити із визнання цього факту» [3, с. 63].

Яким же бачить формат індивідуалізованого суспільства дослідник? Він виокремлює три його складові:

- втрата людиною контролю над більшістю значимих соціальних процесів;
- зростаюча, у зв'язку з цим невпевненість і прогресуюча незахищеність особистості перед неконтрольованими та частими змінами;
- прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради одержання негайних результатів, що в кінцевому рахунку дезінтегрує як соціальне, так і індивідуальне життя.

Спробуємо деталізувати ці три компоненти індивідуалізованого суспільства, згідно концепції З. Баумана. Що автор має на увазі, ведучи мову про втрату контролю над найважливішими соціальними явищами і процесами? «Суспільства, що свого часу боролися за те, щоб їх світ став прозорішим, позбавленим небезпек, – пише він, тепер усвідомлюють, що їх

можливості цілком залежать від змінних, непередбачуваних таємних сил. Найбільш важливі значимі речі починають виходити з-під контролю, що в свою чергу, призводить до паралічу політичної волі. До втрати віри у те, що суспільними зусиллями можна досягти суттєвого, а солідарні дії спроможні внести кардинальні зміни в систему соціальних взаємин. Існуюча ситуація дедалі частіше розцінюється як належне, як вища необхідність, в яку люди можуть втручатися лише на шкоду самим собі» [3, с. 67].

Аналізуючи втрату суспільством контролю над явищами, важливими для його нормального функціонування, дослідник протиставляє, з одного боку, розумні і усвідомлені людьми стратегії, які він *de facto* об'єднує в поняття «політика», а з іншого боку, сліпі економічні і соціальні сили, що не допускають над собою контролю. Цими поняттями автор окреслює дуже широке коло явищ. Так, ведучи мову про політику, він виокремлює життєві стратегії окремих людей від політики уряду, а останню від «політики з великої літери», покликаної в сучасних умовах формувати *всесвітню* опозицію глобальним неконтрольованим силам, в першу чергу – міжнародному капіталу і фінансам. Розглядаючи природу цих сил, З. Бауман наполегливо підкреслює, що вони діють без жодних етичних та інших обмежень.

Інша фундаментальна якість життя сучасного індивідуалізованого суспільства вбачається дослідником у зменшенні можливостей людини контролювати власну долю, у зростанні невизначеності людського буття, при цьому він підкреслює, що незворотні процеси глобалізації нав'язують людям розуміння цієї невизначеності як блага, кращого із кращих варіантів. В сучасному світі, як ніколи раніше, людина пізнає радощі майже необмеженої свободи, при цьому нею користуються не лише окремі індивіди, але більшою мірою і глобальні сили, що визначають умови життя дедалі ширшого кола людей. Особистість, що завжди прагнула, нехай навіть інстинктивно, до звільнення від тиску зовнішнього світу, навіть не могла «передбачити, що тип свободи, про яку вона мріяла, матиме ціну і цією ціною буде небезпека (швидше неупевненість), що межує із невизначеністю та незахищеністю» [3, с. 56]. Тонко аналізуючи соціальні і психологічні аспекти таких проблем як безробіття, соціальна нерівність і бідність, дослідник фіксує, що суспільство зайняте сьогодні переконанням самого себе у тому, що зростаюча невизначеність – це не стільки зло для людини, скільки природній спосіб існування. «Наше суспільство ризику, – відзначає він, зіткнулося із специфічною проблемою,

сутність якої полягає у тому, що відбувається примирення соціальних суб'єктів із незручностями та жахіттями щоденного життя. У цій ситуації наявність армії бідних є важливим, і, можливо навіть, ключовим, врівноважуючим фактором. Чим більш жахливому сприйнятті людей є життя бідняків, що живуть в інших країнах чи на сусідній вулиці, тим краще вони грають свою роль у тій драмі, сценарій якої не писали. Один лише вигляд бідних тримає забезпечених у стані страху та покірливості, формуючи їх життя в умовах перманентної незначеності» [3, с. 96].

Третьою важливою складовою життя сучасного соціуму, і на ній дослідник зупиняється найбільш детально є радикальне переосмислення системи цінностей, які ще донедавна вважалися стійкими та непорушними. Головною складовою цих процесів є відмова від досягнення людьми довгострокових цілей і завдань. Якщо людина втрачає віру у можливість послідовно рухатися до певних цілей, то для неї нівелюються соціальна стабільність, в тому числі і міцність будь-яких міжособових взаємин.

Однією із перших жертв в процесі переоцінки цінностей виявляється мораль. Особистість починає розглядати інших не з точки зору унікальних, вартих поваги і турботи особистостей, а в якості своєрідних об'єктів, що задовольняють ту чи іншу потребу. «Взаємини партнерства розглядаються як речі, які необхідно вживати, а не виробляти, вони підкоряються тим самим критеріям оцінки, як і всі інші предмети вжитку. В результаті чого союз, що утворюється не ставить собі за мету формування тривалих взаємин, їх збереження за будь-яких обставин, підтримку партнерами одне одного, бажання партнерів іти на компроміси та жертви задля збереження союзу. Завдання фокусується лише у напрямку отримання задоволення від уже готового до вжитку продукту» [3, с. 197-198].

Втрата людьми моральних орієнтирів веде з одного боку до того, що вони втрачають орієнтацію у часі, цілі, які ще донедавна визнавалися більшістю базовими, позбавлені сьогодні будь-якого змісту і значення.

У зв'язку із цим, варто згадати так званий парадокс Дж. Камфнера, згідно з яким чим раз більша кількість людей готова відмовитися від суспільних свобод у обмін на свободи індивідуальні. Інакше кажучи, якщо люди мають можливість одержувати гідну заробітну плату, мати пристойні житлові умови, якісні медичні послуги, подорожувати, насолоджуватися особистим життям, вони мають все менше бажання втручатись у суспільний простір, виявляти політичну актив-

ність, обстоювати свободу слова тощо. Отже, ідеться про те, що особистий простір розширюється, а суспільний, навпаки, має тенденцію до звуження. Такі трансформації й метаморфози сприяють розвитку споживацької філософії за привнесення у жертву розвиненої суспільної свідомості.

Здійснивши детальний аналіз специфіки формування та характеру індивідуалізованого суспільства, З. Бауман наголошує на тому, що в сучасних умовах існуючий різновид такого суспільства є вкрай суперечливим. Це пов'язано в першу чергу із тим, що процес його формування відбувався не в результаті прагнень окремих індивідів, а в силу дії об'єктивних, і навіть, деперсоніфікованих сил і тенденцій. Парадоксально, але «сьогодні, як і в попередні періоди, індивідуалізація – це доля, а не вибір» [3, с. 59].

Усі ми сьогодні є свідками ситуації, коли більшість суб'єктів соціально-трудових відносин відчувають сумнів щодо існування в новій економіці і суспільстві, яке глобалізується, більш-менш стійких і зрозумілих правил гри. На рубежі двохтисячоліть у зайнятого населення все частіше виникає відчуття «роз'єднання часу», фрагментарності умов життєдіяльності. Старше покоління добре пам'ятає роки своєї молодості, коли професійно-кваліфікаційне зростання здебільшого планувалося на тривалу перспективу, а зобов'язання учасників соціально-трудових відносин були довгостроковими.

За сучасних умов, які стають не винятком, а правилом, людина перестає відчувати себе господарем і творцем зовнішнього середовища свого існування, натомість зростає відчуття безсилля, бажання бігти від реальності, формується стан глибокої невизначеності і стурбованості. Усе, що оточує людину, змінюється так швидко, що їй стає дедалі важче зберігати цілісність власного світу, планувати професійне зростання та особисте життя.

Одним із супутніх наслідків прогресуючої індивідуалізації особистості є зростаюча самотність, «атомізація» людини через втрату звичних, традиційних у минулому соціальних зв'язків. Практика сьогодення поповнюється все новими видами самотності, яка компенсується все активнішим затулюванням індивідів у віртуальний світ кібертовариства. Живі, безпосередні соціальні контакти все інтенсивніше замінюються віртуальними. Сутність ще однієї суперечності у цій царині така: індивідуалізація, розвиваючи потенціал особистості, ускладнює, за Е. Тоффлером, людські контакти: «...що більше ми індивідуалізуємось, то складніше нам стає обирати собі супутника життя з близькими інтересами, цінностями, звичка-

ми або вподобаннями. Друзів теж важко знайти. Кожний стає більш вибагливим у соціальних зв'язках» [9, с. 113].

З розгортанням процесів індивідуалізації утворюється якесь зачароване коло: для того щоб самореалізуватись як особистості, необхідно перебувати в індивідуальному суспільстві, але для того щоб особистістю стати, потрібні ресурси і можливості, які заперечуються новим порядком, що утверджується. Реальність така, що економічно активна людина дедалі більше індивідуалізується, але настільки, що вона стає незахищеною, випадаючи з щільної тканини залежності і взаємозалежності, які дотепер існували в суспільстві.

Відомий французький соціолог Робер Кастель, констатуєчи небажані, інколи незворотні зміни у сфері праці на рубежі двох тисячоліть, зазначає: «Сьогодні ядром соціального питання знову стало існування «непотрібних світу», зайвих людей і безліч пов'язаних з ними різнорідних ситуацій, для яких характерні нестійкість, невпевненість у завтрашньому дні. Це свідчить про нове зростання масової вразливості, формування ставлення до праці у тривалій перспективі і постає парадоксальним. Знадобилися століття жертв, страждань і примусу – влади закону і порядку, тиску нестатків і голоду, щоб закріпити робітника за його місцем, а потім утримувати його за допомогою цілої гами соціальних «переваг», якими став визначатися статус, що формує соціальну ідентичність. І саме тоді, коли ця «цивілізація праці», здавалося б, остаточно змусила визнати себе у вигляді «гегемонії найманої праці», приміщення дало тріщину, відроджуючи старий страх народу «жити одним днем» [8, с. 14].

Один з найвидатніших соціологів сучасності А. Турен пише: «Поширився індивідуалізм. Справа йде до зникнення соціальних норм, заміною яких стають економічні механізми і прагнення до прибутку. На завершення можна стверджувати, що головною проблемою соціологічного аналізу стає вивчення зникнення соціальних суб'єктів, що втратили під собою ґрунт або через волюнтаризм держав, партій чи армій, або через економічну політику, що пронизує всі сфери соціального життя, навіть ті, що здаються далекими від економіки і логіки ринку» [10, с. 67].

На думку З. Баумана, суспільство початку XXI століття характеризується, з одного боку, стрімким ускладненням економічних процесів, а з другого – дедалі очевиднішою фрагментованістю життєдіяльності людини. Саме з цим пов'язаний феномен сучасності, коли суспільство все більше набуває ознак антигуманізму, а сучасна людина, за висновками вченого, стає

все більше дезорієнтованою, обмеженою і безпорадною. Чому феномен індивідуалізації, включаючи автономізацію, персоніфікацію, суверенізацію особистості, набув інтенсивного розвитку на рубежі двох тисячоліть? На думку дослідника, яка солідаризується з висновками багатьох учених, в основі явища, коли вектор індивідуалізації дістав глобального вияву, перебувають глибокі зміни у форматі, рушійних силах, інституціональних засадах сучасних економіки і суспільства. Зазначені зміни мають двоякий характер. З одного боку, це – глобальні трансформації у суспільному житті, складовими яких є небачена раніше динамічність, мобільність, відкритість до світової інформаційно-комунікаційної експансії, зміни в масовій культурі, нестійкість, непередбачуваність наслідків суспільних змін. «Невизначеність наших днів – потужна сила, що індивідуалізує. Вона відокремлює замість того щоб об'єднувати» [1, с. 48].

З іншого боку, дедалі потужнішою силою, що індивідуалізує, стають інформаційно-комунікаційні технології, які змінюють як техніко-технологічні підвалини нової економіки, так і спосіб життя членів суспільства. Ціну, яку сучасні суспільства платять за наявний формат глобального ринку та за зростаючу індивідуалізацію, багато представників соціуму вважають безпідставно завищеною. З цього приводу Зігмунд Бауман застерігає «невизначеність, коливання, брак контролю над подіями – усе це породжує тривогу. Ця тривога і являє собою ту ціну, яку доводиться платити особистості за свободу і нову відповідальність. Яке б задоволення не приносили ці свободи в інших аспектах, багато людей вважають таку ціну занадто високою. Вони з задоволенням віддали б перевагу світу менш складному і тим самим такому, що менше лякає; світу, де варіанти дій більш прості; винагороди за правильні рішення немінучі, а ознаки вдалого вибору зрозумілі й безпомилкові. Світу, де кожний знає, що необхідно робити, аби виявитися правим» [2, с. 97-98].

Отже, для сучасного світу характерним є тренд наступу індивідуалізму. Тому особливої гостроти набувають питання: якими є, і надалі будуть, переваги і водночас труднощі, ризики для людини праці, котра перебуває в статусі індивідуалізованої особистості? Як примирити, узгодити нові можливості і ризики, коли економічно активна людина виключається з колективного життя? Що сьогодні означає «бути захищеним», коли набирає обертів процес «подолання найманої праці» та розвивається суспільство «масового індивідуалізму»?

«Негативний», надмірний індивідуалізм – це одна з аномалій сучасного життя, на що звертає увагу немало авторитетних

дослідників. Вони ж акцентують увагу на тому, що особисте і суспільне, свобода і соціалізація не є абсолютними явищами, вони потребують узгодженого, діалектичного розвитку.

Антуан де Сент-Екзюпері наголошував на тому, що є лише одна справжня цінність – це зв'язок людини з людиною, і що ми лише тоді вільно дихаємо, коли пов'язані з нашими братами загальною метою, яка знаходиться поза нами. Згадаємо і думку з цього приводу Еріка Фромма, який зазначає, що людина дедалі більше відчуває себе самотньою, ізольованою від оточуючого світу, і в той же час вона не може і не хоче миритися із самотністю, а її щастя залежить від солідарності з іншими особами, від почуття співпричетності минулого і майбутнього поколінь [11, с. 57].

Отже, еволюція соціальних зрушень, які є об'єктом нашого аналізу, йшла від тотального підпорядкування індивіда роду, групі, корпорації, державі – до його відособлення, автономізації. Змушені констатувати, що за діючого в сучасному суспільстві формату індивідуалізації, автономізації особистостей спостерігаємо масове відчуження, спустошеність, самотність, покинутість, байдужість. Останнє не може не пригнічувати, не руйнувати людську природу. Крайній егоїзм, десолідарність, деградація колективних цінностей стають загрозою стійкому розвитку людини і суспільства. Гіпертрофована орієнтація на індивідуальні потреби, нехтування колективного, суспільного інтересу перетворює людину у того суб'єкта, якого видатний філософ ХХ ст. Г. Маркузе презирливо називає «одномірною людиною».

Історія вже не раз доводила, що крайні позиції, однобічні парадигми, штучні конструкції, за яких існує примат одного над іншим, деформують соціальну стратифікацію та суспільний устрій. Людина стає власне людиною лише в суспільстві, яке є особливим видом зв'язків між індивідами. Людина живе в суспільстві, але й суспільство живе в людині; вона є водночас і продуктом, і творцем соціуму.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. І. Андрущенко, М. Винницький. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. Бауман З. Етика постмодерну / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. Р. Зимовець, О. Юдін, Д. Король. – К. : Port-Royal, 2006. – 329 с.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; [пер. с англ. ; под ред. В. А. Иноземцева]. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

4. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевности / Зигмунт Бауман ; пер. з англ. А. Марчинський. – К. : Критика, 2013. – 530 с.
5. Бауман З. Моральна сліпота / Зигмунт Бауман, Леонідас Донскіс ; пер. з англ. О. Буценко. – К. : Дух і літера, 2014. – 390 с.
6. Дюмон Л. Эссе об индивидуализме / Л. Дюмон. – Дубна : ИЦ «Феникс», 1997. – 304 с.
7. Кинг А. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – М. : Прогресс-Пангея, 1991. – 344 с.
8. Колот А. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: наслідки та уроки / А. Колот // Міжнародна економічна політика. – 2014. – № 1(20). – С. 5-22.
9. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Гардарики, 1990. – 583 с.
10. Турен А. Социология без общества / А. Турен // Социс. – 2004. – № 7. – С. 67-70.
11. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя. – Минск : ОНИУМ, 2004. – 357 с.
12. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М. : Логос, 1992. – 176 с.

In the article the theoretical aspects of nature, the consequences of the formation and development of individualized society based on the analysis of scientific papers on Z. Bauman. It is noted that the conditions of social life filled with not only individualization possibilities of self-affirmation of the priority of the individual, but also the contradictions, unexpected consequences, lack of stability, predictability, sustainability will become a member of society, the loss of familiar, traditional social relations in the past.

Key words: individualization of personality, individualized society, individual freedom, socialization, «negative» individualism.

Отримано: 11.06.2016